

Munkásság, művelődés – a kisüzemek felől

A vitaindítónak szánt cikk már címében jelzi, a témáról csak kérdőjelekkel lehet beszélni. Bennem is kérdések, hiányok, ellentmondások merülnek fel, amikor hozzászólásra adom a fejem. Hozzászólásra? Hiszen ahhoz, amit a szerzők leírtak és *Marschall* más cikkeiben olvasható, nem igen lehet „hozzászólni”. Pontos, alapos elemzése az üzem és a művelődés kapcsolatának. Inkább saját tapasztalataimat osztanám meg az olvasóval, azzal a szándékkal, hogy a vita további részében – talán nem csak népművelők részéről – a nézőpont is megmértik.

Ha munkásművelődésről, üzemi művelődésről elmélkedünk, mindazokon a változókon túl, amelyek a cikkben taglalva vannak, további differenciákat kell tenni. Egészen más arculatot ölt az üzemi művelődésnek jelzett tevékenység, ha egy nagyüzemet vizsgálunk, mely saját városában több ezer embernek ad munkát, közöttük néhány, a kultúra terjesztésére rendszerezített, hivatásos népművelőnek is. A költségvetésben is jut némi pénz a célra, s talán egy klubja, könyvtára, esetleg saját művelődési háza is van az üzemnek, hogy történjen benne valami. Nem lebecsülendő egy ilyen nagyvállalatnál az a szellemi erő, amely az irányításban, a tervezésben, az üzemeltetés szervezésében, az adminisztrációban, a piac kezelésében működik. S ha nem is mindig humán „tudománykodást” de egyfajta szellemi készenlétet megjelenít. Ezekben az üzemekben valamilyen szinten felismerték, hogy az áru értékét egyre inkább a benne megtestesülő szellemi érték is méri, nem csupán a felhasznált nyersanyag. Tudják, hogy ehhez képzett szakemberek kellene. Többnyire az is tudatosult, hogy megfelelő formatervezéssel, csomagolással, tehát valamilyen kultúrált megjelenéssel jobban eladható az áru. Mindezek következtében itt több keresnivalója van a kultúrának. Legalábbis reménye arra, hogy valami – akár öntevékenyen is – elinduljon, hogy az érdeklődő emberek maguk is sürgessék az új megismerését, a több tudását, mert életükhöz, a mindennapi kenyerükhöz kell. A nagyvállalat tradíciókkal, hosszabb ideje együtt dolgozó csoportokkal, kiakult hagyományokkal is rendelkezik, melynek értéke felbecsülhetetlen, ha a szakmai és az általános művelődés serkentéséről gondolkozunk.

A vitaindító tanulmány tényei itt is igazak. Amit viszont én vettem szemügyre, az a másik oldal. Talán a másik vége ugyanannak a dolognak.

Nógrád néhány városának valóban hatalmas üzemét leszámítva, azt hiszem, a kistelepülések kisüzemei jellemzik inkább az itt folyó ipari tevékenységet. Ez talán a településszerkezetből is következik. S, hogy ezek között az önállóság, az irányítás, a termelési adottságok tekintetében vannak különbségek, ugyanúgy igaz, mint az elérhető fizetések, vagy az érvényesülési lehetőségek közötti eltérések léte.

Azon a környéken, ahol már több mint egy évtizede élek, nem a nagyüzem a jellemző. Kis falvak, kevésbé kiépített infrastruktúra, és kis üzemek

alkotják a tipikus formációt. Ezek az ipari munkahelyek sem tekintenek nagy múltra vissza. Az „öregebbek” úgy 15, esetleg 20 éve szerveződtek, de van közöttük 10 év körüli is. Több ilyen munkahelyen jártam. Módom volt megfigyelni az ott dolgozók munkáját, kitudni gondolataikat, megismerni megélhetési lehetőségeiket. No meg az üzem vezetőinek tennivalóit, szándékait. Többekkel beszélgettem tapasztalataikról, véleményükről és lehetőségeikről az üzemi művelődéssel kapcsolatban, a kultúra rangjáról a termelésben. Megérttem persze, ha ezekben az üzemekben nem a kultúra a legfőbb gondja a vezetőknek.

Ezek a kisüzemek sajátos körülmények között jöttek létre. Annak idején a falvakban a munkaalkalom-teremtés nemcsak szándéka kerestette meg a községi vezetőkkel azokat a nem túl távoli nagyüzemeket, amelyek hajlandók voltak – nem kevés kompromisszumot vállalva – telephelyet nyitni vidéken. Aztán volt idő, amikor az ebből adódó gondokat az alapító üzemek fel is emlegették, főleg ha nem ment jól az üzlet. Mégis ők szabták meg a feltételeket, támasztottak követelményeket, míg ők a minimális áldozatot és kockázatot vállalták.

Ha a községben volt egy megfelelően nagy helyiség ahová ki lehetett telepíteni a fővárosi vállalatoknál már nem használt gépeket, megnyílhatott 30–50, esetleg 100 munkahely. Egyszerű termékek, vagy résztermékek előállítására toboroztak embereket. A munkavállalók részvétele teljesen demokratikusan szerveződött: akinek megfelelt a munka és a fizetség, jelentkezett. Aztán akinek nem, ...az is – mert nem volt más. A községek mégis sokat áldoztak a nagyvállalatok kegyeiért. Volt ahol új épületet húztak fel, volt ahol a művelődési házat adták el, máshol a tanács költségvetéséből vásároltak alkalmasnak tűnő házat. Sokszor – az azóta is megmaradó – átmeneti szándékkal, mert joggal bíztak abban, hogy az anyavállalat később gondolja veszi az üzemet is. . .

Persze olyan munkalehetőséget kellett teremteni, ahol mielőbb indulhat a termelés. Olyan munkát, ami nem igényel különösebb szakértelmet, megtanulható egy-két nap alatt. Egy munkadarab, egy befogás, egy gomb, egy kar, csere – típusú részműveletek dominálnak ezekben az ipari decentrumokban. Hogy ez az iparnak, a nagyvárosi vállalatnak jó volt-e, nem tudom. Biztosan volt számára előnyös oldala, például az olcsó munkaerő. Különben nem álltak volna kötélnek. Noha az is igaz, nem ők akarták jobban ezt a kitelepülést. Hogy az embereknek jó volt-e, azt már inkább meg tudom becsülni. Egy szempontból igen. Helyben volt munkájuk, keresetük. Javult életszínvonaluk, nem kellett eljárni a községből. Mindez örömmel töltötte el őket. Akkor még nem tudták – sokan ma sem érzik –, hogy egy régen korszerűtlenné vált termelési technológiát akasztottak nyakukba, mely öncrőből megújulni képtelen, s csak konzerválja az elmaradott gyártási viszonyokat. Ennek nemcsak ipari hátrányai vannak, hanem az üzem, az emberek anyagi, termelési fejlődésében is kialakul egy egyre növekvő lemaradás az igazán ipari termelésétől. No nem mondom, hogy az itt dolgozó emberek számára nem nyílt ki a világ, s nem tanultak újat. De! Tanultak! Csak sokkal kevesebbet, mint amit a kor megkíván. A mun-

kájuk végzéséhez elegendő kevés tudás megszerzése a megfelelő szakképzettség illúziójába ringatta a kisüzemek munkásainak nagy részét.

Munkásainak? Beszélhetünk itt munkásságról? Aligha. Beszélhetünk olyan körülményekről, amelyek elindítják a „nagykönyvben” leírt „munkássá válás” folyamatát? Nem valószínű.

Kevés üzemnek adatott meg, hogy valamelyest kialakult kollektívát, idős, hozzáértő szakikat vehettek át. Tartással, tapasztalatokkal, munkásöntudattal. A többiek a falu mezőgazdasági lakosságából toborzódtak, s ahol a munka megengedte, a nők közül. A földhöz, a mezőgazdasági termeléshez való kötődésük ugyanúgy megmaradt, mint világnézetük, szokásaik. A pénzkeresés után ugyanúgy ellátták a faluban kialakult életmód, életritmus követelte teendőket, mint korábban, művelték a földet, nevelték az állatokat. Volt idő, amikor ezért meg is bélyegezték a szorgos, földi munkában, állattartásban örömet lelő üzemi dolgozót. (Az utóbbi évek gazdasági kényszere – mind az egyén, mind a társadalom részéről – átértékeltette e korán kiosztott megrovást.)

Az üzemekben jelentkező feladatokat ilyen ismeretekkel is el lehetett látni. Sok-sok üzemet láttam belülről, s az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy ez nem más, mint egy modern bedolgozói szisztéma, ahol a manufaktúrális termelés határán lévő egyszerű munkaműveletek végzésére szerveződött embereknek azt az előnyt is megadják, hogy nem kell hazavinnük a munkadarabokat.

Tervező, elemző, előkészítő munka ezeken a helyeken nem folyt. Nem is volt hozzáértő gárda, aki új termékeket vezethetett volna be, új piacot kereshetett volna. Meg erre azért sem volt mód, mert ők kizárólag a nagyvárosi cégnek termeltek, s többnyire nem is készterméket, hanem részegységeket. Néhány mérnöki végzettségű ember irányította ezeket az egységeket, s a 100 főt közelítő létszámú telepeken is maximum 10 közép-káderrel el lehetett látni a termelés szervezését. Ezek a közvetlen munkairányítók a dolgozókból választódtak ki, de az üzem vezetői legtöbbször nem falubeliek. Másik, nagyobb községből, vagy közeli városból járnak ki naponta. Az utóbbiak nemigen ismerhetik a falusi létet, gondolkodást és élethelyzetet.

Közben változik a világ, s a máshol is nyíló új munkalehetőségek a lakossági összetételt is megváltoztatták a legtöbb községben. Az emberek előtt egyre jobban megnyíló kapuk, a közlekedési lehetőségek, no meg a falvak magukbaforduló zártságának oldódása sokakat ösztönzött arra, hogy más településen vállaljanak jobb munkát. Az üresen maradt munkahelyeket más településrészekből vagy községekből „beingázók” foglalták el. A községi üzembe „bejár” a vezető réteg, de sokszor még az igazgatási, oktatási feladatokat ellátó emberek is naponta máshonnan jönnek. Más kulturális és életfeltételek közül, más közösségi hagyományokat hordozva magukban. A községben élő néhány műszaki vagy agrárértelmiségi – nem is beszélve arról, ha van jogász, vagy más oklevéllel rendelkező –, ha ott lakik is, egészen messze vállal munkát. Így hát a község és a termelőegységek viszonya igen összekuszált, s már távolról sem igaz, hogy a falu szabad népének ad méltó megélhetést a telephely.

Amire mindezek rámutatnak: sem a termelés maga, sem a közösség nem szervesen alakult át.

A munkamegosztás a *központ* és a *periféria* között nagyon ellentmondásos, továbbá a kvalifikált munka iránti igény és az elosztás is nagy különbségeket mutat. A központ osztja el saját belátása szerint a megtermelt pénzt is. Bérre, termelésfejlesztésre, beszerzésre, no meg kultúrára is. Amennyit a központ indokoltnak lát vagy adni tud, annyi pénz kerül a telephelyre. Sokszor megcímmezve, hogy mire használható, konkrétan mire költhető el.

S, hogy egy üzemi művelődéssel foglalkozó írásban miért boncolgatom ilyen részletességgel ezt a területet? Mert ezeken a tényezőkön nagyban múlik, hogy szükség van-e a termelési és közismereti tájékozottságra, a társadalmi-közéleti információkra, demokratikus, közösen döntő, alakító és felelősséget vállaló közéletre. Itt a legkeményebben jelentkezik a termelési szerkezet és a kultúra – negatív – kölcsönhatása. Mert hiszem, hogy az üzemi művelődést csak ezek összefüggésében lehet vizsgálni.

A telephelyek felelős vezetői, kik sokszor a község politikai életében is jelentős szerepet betöltő személyek, nem dönthetnek arról, hogy az 50–100 főt foglalkoztató üzemük éves termeléséből, esetleg milliós nyereségből visszaosztott több mint 2000 (!) forint közművelődési célra fordítható összeget mire költhetik. Nem tévedés! Kettőezer forint. Kevesebb, mint amit egy 3–4 tagú család költ kultúrára, ha nagyon nincs rá pénze. Kettőezer! Volt: 1986-ban. Lchet, hogy már ez is elfogyott. Az utóbbi években kultúrára ekkora hatalmas összeget már nem szabad elpocsékolni. Ne higgye a kedves olvasó, hogy én ezen csak ironizálni tudok. Nem én, a helyzet maga ironikus.

De miért is kell az üzembe a művelődés? Nem elégedhetnénk meg azzal, hogy a települések alapellátása megfelelő, s az emberek anyagi és egyéb lehetőségeik szerint maguk választanak, mikor mivel töltik idejüket, s mikor miben művelik magukat? Ennek csak egyik, s nem is igazi magyarázata a rohamosan fejlődő technikai színvonal által megkövetelt széles látókör és szakmai felkészültség, a továbblépéshez nélkülözhetetlen tudás, az emberi tényező, stb. Ezek a fenti körülmények között szinte nevetségesek, mert funkciótlan elvárások...

Nos a falvak többségében nincs megfelelő közművelődési alapellátás, sok ilyen kisüzemet „eltartó” településen tanács, de még felső tagozatos iskola sem működik. Könyvtár, kultúrház, ha van is, ritkán van nyitva, gond a fűtése, s nem igazán vonzó, közösségteremő, kapcsolatmelegítő hely. Itt bizony lehetne valamilyen pótló, vagy szükségyszerűen alapellátó funkciója az üzemem belüli művelődési életnek. De ki finanszírozza?

Az egyik kulcs a pénzalapok újraelosztásában, s nemcsak tényében, hanem kialakult, megcsontosodott rendszerében van elrejtve. Ugye mindannyian azt tanultuk valamikor, hogy a szocialista társadalom gondoskodik tagjainak ingyenes egészségügyi és kulturális ellátásáról, és szolgáltatások sokaságával, az állam gondoskodásával teszi boldoggá életünket. Mindezt miből? Abból, hogy az emberek által megtermelt pénz egy részét nem fizeti ki annak, aki termelte, hanem visszatartja, hogy a fenti nemes célok érdekében feltételeket tudjon teremteni. Értékes, szocialista tartalmakat hordozó formákat finanszírozni. Kellott ez, mert az ember – ha ily bölcs előrelátással nem gondoskodik róla – képes lett volna saját szüklátókörűségének engedve a nemes kultúrára fordítandó pénzt más dolgokra költeni. Felélni, vagyont, házat, autót gyűjteni belőle. Mert az ember nem láthatta a társadalom előtt álló hatalmas célokat. No meg az igazságosabb

elosztás jegyében is meg kellett szervezni, hogy ne annak jusson több, akinek ügyis van, hanem egyformán mindenkinek, szükségletei szerint. Hogy ez a gazdálkodási-pénzügyi szisztéma tartható vagy nem, én nem tudom eldönteni. Talán még működőképes is lehetett volna, ha az elvont összegek valóban oda kerülnek vissza, ahol keletkeztek, s olyan célra fordítódnak, amiért kivettük az emberek zsebéből. De a nehéz gazdasági helyzet minden időben azt eredményezte, hogy a központi pénzeszközökkel takarékosan kell bánni, s átmenetileg (!) csökkenteni kell azokat a kiadásokat, amelyek nem közvetlenül szolgálják a termelést.

Nó ezen a ponton több hiba is van. Az egyik, hogy olyan kiadásokat csökkentett a pénzügyi kormányzat (átmenetileg), amely összegeket valamikor a jelszóval nem fizetett ki az embereknek, hogy természetben, intézményekben, lehetőségekben biztosítja a kulturális alapellátást. Olcsón, mindenki által elérhetően. Az így elvont pénzt tehát, ha nem erre fordítódik, vissza kellett volna adni azoknak az embereknek, akik megtermelték, hogy a maguk képére teremtsenek belőle saját kulturális mozgásteret.

Az újraelosztás szisztémája a kistelepüléseket különösen sújtotta, s egyben azt is jelentette, hogy oda már szinte semmi sem került vissza. Itt nem teremtődött meg a művelődés elemi feltétele sem a munkahelyeken. De nem segítette elő azt sem, hogy a falvakban a közösségi létesítmények jobban működhessenek, mert a más székhelyű, esetleg más megyében lévő anyavállalat nyereségéből a központja szerinti városnak adózott. Más tájon, más megyében lévő telephelyének községfejlesztésében, ha akart volna is, nehezen vehetett részt. De a legtöbb nem is akart. Ahol a községek munkaképes lakosságának közel egyharmada dolgozott a nagyobb vállalatnak, a falvak ellátásának szervezésére esetleg adott több-kevesebb pénzt. De ezt soha nem tartotta természetesnek. S, hogy a kitelepült egységek közül sok időközben veszteségesé vált, s nem is volt mit elvonni, vagy ilyen címen visszaadni, inkább következménye ennek a finanszírozási rendszernek, mint elfogadható magyarázat. Az itt dolgozó emberek, akármilyen jól tették dolgukat, nem változtathatták meg eredményességüket. *Nem rajtuk állott.*

Itt már nem kerülgethetem, ki kell mondanom. Ez egyfajta *gyarmatosítás* a községeknek, és kizsákmányolása a tagegységekben dolgozó embereknek. Lehet, volt idő, amikor mindez a haladás elősegítője volt, de ma már látható, hogy egy szervezettebb, öntörvényűbb, noha később induló iparfejlesztés önálló vállalkozásra épülő útjai magukban hordozták volna a progresszióknak azt a lendületét, ami a közös érdekek alapján előbbre vitte volna mind a termelés, mind az emberek ügyét. Ha egy munkahely nem biztosítja az ember fizikai úratermelését sem az általa nyújtott fizetéssel, nyugodtan mondhatjuk, kizsákmányolja. S ma a fizikai lét fenntartásához az emberek többségének önkizsákmányolást folytatva kell más munka után is néznie, hogy élni tudjon. S, hogy szemléileg is épüljön, arra sem fordítunk figyelmet. Nem biztosítunk számára időt, pénzt, hogy másnap több tudással, felkészültebben, tájékozottabban tudjon új munkához fogni. Ha nem adjuk meg a lehetőségét, hogy a termelésben értőn érdekelt lehessen, nem teszünk mást, mint a bérrrel a fizikai munkára fordított erejét vesszük meg. Nem megfizetjük, megvesszük. Olyan piaci áron, ahogyan azt legolcsóbban lehet.

Ha a kistelepülések üzemcímét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy kényszerek határozták meg minden lehetőségüket. A telephelyek dolgozója – csupán a munkáját alapul véve – nem érdekelt a művelődésben, ismeretszerzésben. Abban amit csinál, jelenleg nem dönt. Hogy hogyan csinálja, abban sem. Nem érzi közvetlen hatását, legfeljebb az év végi beszámolóban, hogy nyereséges volt-e a vállalat vagy sem.

Ezekben az üzemekben a dolgozó emberek szívesen tanulnának újat, örömmel ismernék meg az új gépeket, technológiákat. De erre azért sem kerül sor, mert sem új gépre nincs pénz, sem új árut nem tudnak a régiéknél előállítani. Marad továbbra is az anyavállalat igényei szerinti alkatrészgyártás vagy összeszerelés.

Úgy 6–8 évvel ezelőtt, mikor a munkásművelődés még jobban a figyelem középpontjában állt, magam is megpróbáltam, munkatársaimmal együtt, a telephelyek kollektíváinak valami olyant adni, amit korszerűnek, jónak láttunk, amit elvárt tőlünk az irányítás, amit nekünk adni kellett. Közvetíteni a haladó kulturális credményeket, stb. Azután gyorsan kiderült, az embereknek nem erre van igényük. Nagyon pontosan és szakszerűen megfogalmazták, hogy milyen társadalmi, termelési, érvényesülési gondokat látnak az üzemi munka szervezésében. Ebben segítsünk nekik. Lelkes népművelőként itt-ott meg is próbáltuk, hogy ebben tegyünk valamit. Akkor meg az üzemvezetők ellenállásába ütköztünk. Az ilyen tevékenység már érdekeket érinthet, s kívülről látni és kezelni lehetetlen.

Szükség volt persze mukavédelmi, egészségügyi előadásra, néha igényelték színházjegyet, s ha nagyon kellett, részt vettek az író-olvasó találkozókn. Tartottunk ismeretterjesztő előadásokat olyan témakörben, amit a dolgozók kértek. Csak azt nem tudtam pontosan helyretenni, hogy mindent miért kell az üzemben csinálni, s hogy ettől az miért lesz munkásművelődés. Igaz, itt könnyen el lehet érni az embereket, de attól egy művelődési kezdeményezés sem lesz üzemibb, hogy a munkaidőből szakítanak rá tízperceket, s közben ugyanazokat a tartalmakat akarjuk közvetíteni, mint mindenhol máshol.

Később arra jutottunk, mindegy, hogy ezeket a rendezvényeket az emberek üzemben veszik-e igénybe, vagy a művelődési házban. Így hát arra törekedtünk, hogy ott kerüljenek sorra, ahol jobbak a feltételek.

Hatnem amit az üzemben tehet a népművelő, az egészen más kell legyen. Meg kellene találni azokat a tartalmakat, amelyek az ott dolgozó embereknek valóban az ottani problémájára ad választ. Ami arra a sajátos problémáivá ad rálatási lehetőséget s kidolgozott megoldási javaslatokat, amit eddig áttekintettem: az üzemek dolgozóival együttgondolkodva, közös felelősséggel dönteni a közös ügyekben, vagy legalább információkkal segíteni ezt a döntést. Kidolgozni azokat a módokat, amelyeken keresztül a munkás tudja és érti helyét az üzemben, a termelésben, s el tudja helyezni eredményeit, esetleges mulasztásának súlyát. Hogy maga is alkotója, formálója lehessen az egység minden fontos tényezőjének. S ez alaposan kulturális kérdés is. Ha nem az, igazsága lenne némely vezetőnek, aki azt vallja, a munkából való felesleges kiesés olyant tanítani a dolgozóknak, amit hosszú évekig nem tud alkalmazni, mert a gépek, termékek továbbra is a század közepének színvonalán mozognak.

Röviden összegezve: a kisüzemek művelődési igényeinek felkeltését nem a kultúra folyamatos diktálásával, hanem termelési viszonyaik, vállalkozási lehetőségeik változtatásával lehet legjobban ösztönözni.

Nagyon nehéz céljainknak megfelelő választ adni a jelenlegi helyzet megoldására. Nehéz, mert tudom, nem lehet kicserélni csupán a gombot, ha a kabát maga szakadozott, régi. S különösen nem lehet a kultúrát, a művelődést csak dísznek tekinteni ezen a nagy és agyonfoltosztott felöltőn. Valós funkciót megtalálva lehetne az szerves része mindennapi életünknek. Utat kell nyitni, hogy a termelőegységek saját szükségleteikre ráébredve, maguk keressenek tudást, emberi viszonyokat, közösségi kötődéseket. Ennek serkentője lehet az önállóvá válás, a saját vállalkozás megteremtése.

A pártértekezlet állásfoglalására hivatkozva egy kollégám rádióriportban javasolta, feledjük el a kultúra „nem termelő” szféra jellegét. A köztudatból! ki kellene törölni, hogy a művelődés csupán szórakozás, luxus, s aki-nek kell, fizesse meg. No de nem óhajokkal, ráolvasással. Magam is ezen a véleményen vagyok. Ha a termelést, a történelmet, az emberi és politikai viszonyokat, a kultúrát ugyanannak a dolognak elválaszthatatlan oldalai-ként tekintjük, biztosan nem követünk el a múltban már „kipróbált hi-bákat.”

